પ્રથમાવૃત્તિ ૫૫૦૦ (હિંદી)

રક્ષાબંધન, વિ. સં. ૨૦૨૯

દિનાંક ૨૪–૮–૧૯૭૨

પ્રથમાવૃત્તિ · ૨૧૦૦ (ગુજરાતી)

મૂલ્ય · ૧–૨૫

મુદ્રક

મગનલાલ જૈન

અજિત મુદ્રણાલય

સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

સમર્પણ

આ ભૌતિકવાદી [illegible]

સન્મુખ થઈ રહેલ છે અને [illegible]

[illegible]

નિવેદન

આ પુસ્તક શ્રી ટોડરમલ સ્મારક ભવન દ્વારા પ્રકાશિત અને વીતરાગ-વિજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ પરીક્ષા બોર્ડના પાઠ્યક્રમમા નક્કી થયેલ બાલબોધ પાઠમાળા ભાગ ૧. ૨. ૩ અને વીતરાગ-વિજ્ઞાન પાઠમાળા ભાગ ૧. ૨, ૩ ની પછીનું સાતમુ પુસ્તક છે. તેથી આ પુસ્તકનું નિર્માણ ઉપરોક્ત છ પુસ્તકોના પૂર્વજ્ઞાનને આધાર માનીને થયું છે, સાથે ઉપરોક્ત પરીક્ષા બોર્ડની વિશારદ પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને પણ લક્ષમાં રાખવામા આવેલ છે

બાલબોધ પાઠમાળાઓ અને વીતરાગ-વિજ્ઞાન પાઠમાળાઓના ત્રણથી ચાર વર્ષના થોડા સમયમા કેટલાંય સંસ્કરણોનું બહાર પડવું અને બે લાખથી પણ વધારે પુસ્તકોનું વેચાણ થવું–એ તે પાઠમાળાઓની લોકપ્રિયતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે અને તેનાથી અમને આ કાર્યમાં પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. તેથી તે પુસ્તકોની જેમ આ પુસ્તકને પણ સર્વાંગસુંદર અને ઉપયોગી બનાવવાનો પ્રયાસ કરવામા આવ્યો છે. એના પાઠોની પસંદગીમાં ચારેય અનુયોગોને સમાન રીતે પ્રતિનિધિત્વ તો આપવામાં આવ્યું છે, સાથે સાથે સાચા દેવ–શાસ્ત્ર–ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ અને બહુમાન ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી પૂજન અને સ્તુતિ સંબંધી પાઠો પણ રાખવામાં આવેલા છે.

સર્વશ્રી ખીમચંદ જેઠાલાલ શેઠ સોનગઢ, પં. રતનચંદજી શાસ્ત્રી, ન્યાયતીર્થ, એમ. એ. વિદિશા; પં. 'યુગલ', એમ. એ. કોટા, શ્રી નેમીચંદજી પાટની આગરા–સર્વે એ આ પુસ્તક માટે પાઠો લખવાની અત્યંત કૃપા કરી છે અને સંસ્થાના સુયોગ્ય સંયુક્ત મંત્રી ડૉ. હુકમચંદજી ભારિલ્લ, શાસ્ત્રી, ન્યાયતીર્થ, એમ એ. પીએચ ડી. એ પુસ્તકનું સુનિયોજિત સંપાદન અને બાકીના પાઠોનુ લેખન કર્યું છે. ઉપરોક્ત બધાય મહાનુભાવોનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

જો જિજ્ઞાસુ પાઠકોને આનાથી થોડો પણ લાભ મળશે તો અમો અમારા પ્રયાસને સફળ લેખીશું

નિવેદકો :—

નેમીચંદ પાટની	પૂરણચંદ ગોદીકા
મંત્રી	અધ્યક્ષ

વિષય-સૂચી

પાઠ ૧ | શ્રી સીમંધર પૂજન

સ્થાપના

ભવ સમુદ્ર સીમિત કિયો, સીમંધર ભગવાન ।
કર સીમિત નિજજ્ઞાન કો, પ્રગટ્યો પૂરણ જ્ઞાન ।
પ્રગટ્યો પૂરણ જ્ઞાન વીર્ય-દર્શન સુખધારી,
સમયસાર અવિકાર વિમલ ચૈતન્ય વિહારી ।
અન્તર્બલ સે કિયા પ્રબલ રિપુ મોહ પરાભવ,
અરે ભવાન્તક! કરો અભય હર લો મેરા ભવ ।

ૐ હ્રીં શ્રી સીમંધરજિન! અત્ર અવતર અવતર સંવૌષટ્ । [illegible]
અત્ર મમ સન્નિહિતો ભવ ભવ વષટ્ ।

જલ

પ્રભુવર તુમ જલ-સે શીતલ હો, જલ-સે નિર્મલ અવિકારી હો ।
મિથ્યામલ ધોને કો જિનવર, તુમ હી તો [illegible]
[illegible]

[illegible]

જલ રહા હમારા અન્તઃસ્તલ, પ્રભુ ઇચ્છાઓં કી જ્વાલા સે,
યહ શાન્ત ન હોગા હે જિનવર, રે! વિષયોં કી મધુશાલા સે।
ચિર અંતર્દાહ મિટાને કો, તુમહી મલયાગિરિ ચંદન હો,
અરચૂં ચંદન સે ચરણાંબુજ, ભવતપહર[1] શત શત વંદન હો॥

ૐ હ્રીં શ્રી સીમંધરજિનેન્દ્રાય સંસારતાપવિનાશનાય ચંદનમ્ નિર્વપામીતિ સ્વાહા।

અક્ષત

પ્રભુ! અક્ષતપુર કે વાસી હો, મૈં ભી તેરા વિશ્વાસી હૂં,
ક્ષત-વિક્ષત મેં વિશ્વાસ નહીં, તેરે પદ કા પ્રત્યાશી હૂં।
અક્ષત કા અક્ષત-સંબલ લે, અક્ષત-સામ્રાજ્ય લિયા તુમને,
અક્ષત-વિજ્ઞાન દિયા જગ કો, અક્ષત-બ્રહ્માંડ[1] કિયા તુમને।
મૈં કેવલ અક્ષત અભિલાષી, અક્ષત અતએવ ચરણ લાયા,
નિર્વાહ-શિલા કે સંગમ-સા, ધવલાક્ષત મેરે મન ભાયા॥

ૐ હ્રીં શ્રી સીમંધરજિનેન્દ્રાય અક્ષયપદપ્રાપ્તયે અક્ષતમ્ નિર્વપામીતિ સ્વાહા।

પુષ્પ

તુમ સુરભિત જ્ઞાન-સુમન હો પ્રભુ, નહીં રાગ–દ્વેષ દુર્ગંધ કહીં,
સર્વાંગ સુકોમલ ચિન્મય તન, જગ સે કુછ ભી સંબંધ નહીં।
નિજ અંતર્વાસ સુવાસિત હો, શૂન્યાન્તર પર કી માયા સે,
ચૈતન્ય-વિપિન કે ચિતરંજન, હો દૂર જગત કી છાયા સે।
સુમનો સે મન કો રાહ મિલી, પ્રભુ કલ્પબેલ સે યહ લાયા,
ઇનકો પા ચહક ઉઠા મન-ખગ, ભર ચોંચ શરણ મેં લે આયા॥

ૐ હ્રીં શ્રી સીમંધરજિનેન્દ્રાય કામબાણવિધ્વંસનાય પુષ્પમ્ નિર્વપામીતિ સ્વાહા।

નૈવેદ્ય

આનંદ રસામૃત કે દ્રહ હો, નીરસ જડતા કા દાન નહીં,
તુમ મુક્ત ક્ષુધા કે વેદન સે, ષટ્રસ કા નામનિશાન નહીં।
વિધવિધ વ્યંજન કે વિગ્રહ સે, પ્રભુ ભૂખ ન શાન્ત હુઈ મેરી,
આનંદ સુધારસ નિર્ઝર તુમ, અતએવ શરણ લી પ્રભુ તેરી।

---

૧ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ પર્યાય

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

તેરી ફલ-પૂજા કા ફલ પ્રભુ! હો શાંત શુભાશુભ જ્વાલાયેં,
મધુકલ્પ ફલો સી જીવન મે પ્રભુ! શાંતિ લતાયેં છા જાવેં ॥

ૐ હ્રીં શ્રી સીમંધરજિનેન્દ્રાય મોક્ષફલપ્રાપ્તયે ફલમ્ નિર્વપામીતિ સ્વાહા ।

અર્ઘ

નિર્મલ જલ-સા પ્રભુ નિજ સ્વરૂપ, પહિચાન ઉસી મેં લીન હુએ,
ભવ-તાપ ઉતરને લગા તભી ચંદન-સી ઉઠી હિલોર હિયે ।
અભિરામ-ભવન પ્રભુ અક્ષત કા, સબ શક્તિ-પ્રસૂન લગે ખિલને,
ક્ષુત-તૃષા અઠારહ દોષ ક્ષીણ, કૈવલ્ય પ્રદીપ લગા જલને ।
મિટ ચલી ચપલતા યોગોં કી, કર્મોં કે ઈંધન ધ્વસ્ત હુએ,
ફલ હુઆ પ્રભો! ઐસા મધુરિમ, તુમ ધવલ નિરંજન વ્યક્ત હુએ ॥

ૐ હ્રીં શ્રી સીમન્ધરજિનેન્દ્રાય અનર્ઘ્યપદપ્રાપ્તયે અર્ઘમ્ નિર્વપામીતિ સ્વાહા ।

જયમાલા

વૈદેહી હો દેહ મેં, અત વિદેહી નાથ ।
સીમંધર નિજ સીમ મેં, શાશ્વત કરો નિવાસ ॥ ૧ ॥

શ્રી જિન પૂર્વ વિદેહ મેં, વિદ્યમાન અરહંત ।
વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી, સીમંધર ભગવંત ॥ ૨ ॥

હે જ્ઞાનસ્વભાવી સીમંધર, તુમ હો અસીમ આનંદરૂપ ।
અપની સીમા મેં સીમિત હો, ફિર ભી હો તુમ ત્રૈલોક્ય ભૂપ ॥ ૩ ॥

મોહાન્ધકાર કે નાશ હેતુ, તુમ હી હો દિનકર અતિ પ્રચંડ ।
હો સ્વયં અખંડિત કર્મ શત્રુ કો, કિયા આપને ખંડ-ખંડ ॥ ૪ ॥

ગૃહવાસ રાગ કી આગ ત્યાગ, ધારા તુમને મુનિપદ મહાન ।
આતમ-સ્વભાવ સાધન દ્વારા, પાયા તુમને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ॥ ૫ ॥

તુમ દર્શનજ્ઞાન દિવાકર હો, વીરજ મંડિત આનંદકંદ ।
તુમ હુએ સ્વય મે સ્વયં પૂર્ણ, તુમ હી હો સચ્ચે પૂર્ણ ચંદ ॥ ૬ ॥

પૂરવ વિદેહ મે હે જિનવર, હો આપ આજ ભી વિદ્યમાન ।
હો રહા દિવ્ય ઉપદેશ, ભવ્ય પા રહે નિત્ય અધ્યાત્મ-જ્ઞાન ॥ ૭ ॥

શ્રી કુંદકુંદ આચાર્યદેવ [illegible] ।
[illegible] ।૮।

[illegible] ।
[illegible] ।૯।

[illegible] ।
[illegible] ।૧૦।

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ।

[illegible]

(૧૦) મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક (અપૂર્ણ)
(૧૧) આત્માનુશાસન ભાષા ટીકા
(૧૨) પુરુષાર્થસિદ્ધ્યુપાય ભાષા ટીકા (અપૂર્ણ)

પં. દોલતરામજી કાસલીવાલે વિ. સં ૧૮૨૭માં આ પૂરી કરી.

તેમની ગદ્ય શૈલી પરિશુદ્ધ, પ્રૌઢ અને સહજ બોધગમ્ય છે. તેમની શૈલીનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ તેમના મૌલિક ગ્રંથ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં જોવા મળે છે તેમની મૂળ ભાષા વ્રજ હોવા છતાં તેમાં ખડી બોલીનું ખડાપન પણ છે અને સાથે સાથે સ્થાનીય રંગત પણ. તેમના ભાવોને પ્રગટ કરવામાં તેમની ભાષા પરિપૂર્ણ સમર્થ અને પરિસ્પષ્ટ છે. તેમના સંબંધમાં વિશેષ જાણકારી મેળવવા માટે "પંડિત ટોડરમલ : વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ" નામના ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવો.

આ પાઠ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકના સાતમા અધિકારનો આધાર લઈ લખવામાં આવ્યો છે નિશ્ચય-વ્યવહારથી વિશેષ જાણકારી માટે મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકના સાતમા અધિકારનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.

સાત તત્ત્વો સંબંધી ભૂલો

જ્યાં સુધી જીવાદિ સાત તત્ત્વોનું વિપરીતાભિનિવેશ રહિત સાચું જાણવામાનવું ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. જૈન શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી લેવા છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને તત્ત્વનું સાચું જાણવામાનવું હોતું નથી.

જીવ અને અજીવ સંબંધી ભૂલ

૧. જૈન શાસ્ત્રોમાં કહેલા જીવના ત્રસ-સ્થાવરાદિરૂપ તથા ગુણસ્થાન માર્ગણાદિરૂપ ભેદોને તથા અજીવના પુદ્ગલાદિરૂપ [illegible] વર્ણાદિરૂપ પર્યાયોને તો જાણે છે પરંતુ [illegible] તથા ભેદજ્ઞાનના કારણભૂત [illegible]

૨. વળી તેઓ કોઈ પ્રસંગથી [illegible] જાણે છે, પરંતુ [illegible] [illegible] [illegible] નથી.

અહિંસાદિરૂપ પુણ્યાસ્રવ છે તેને ઉપાદેય[1] માને છે, પણ આ બેઉ બંધનાં કારણ હોવાથી હેય જ છે.

૨. જ્યાં વીતરાગ થઈ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટારૂપ પ્રવર્તે ત્યાં જ નિર્બંધતા[2] છે, તેથી તે જ ઉપાદેય છે. જ્યાં લગી એવી દશા ન થાય ત્યાં લગી પ્રશસ્તરાગરૂપ[3] ભલે પ્રવર્તો, પરંતુ શ્રદ્ધાન તો એવું રાખો કે—આ પણ બંધનું કારણ છે, હેય છે, જો શ્રદ્ધાનમાં તેને મોક્ષમાર્ગ માને તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે

૩. મિથ્યાત્વાદિ આસ્રવોના અંતરંગ સ્વરૂપને તો ઓળખતો નથી, એમના બાહ્ય રૂપને જ આસ્રવ માને છે. જેમ કે—

(ક) ગૃહીત મિથ્યાત્વને તો મિથ્યાત્વ જાણે છે, પરંતુ અનાદિ અગૃહીત મિથ્યાત્વ છે તેને ઓળખતો નથી

(ખ) બાહ્ય જીવહિંસાને તથા ઇન્દ્રિય-મનના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિને અવિરતિ જાણે છે, પરંતુ હિંસામા પ્રમાદપરિણતિ મૂળ છે તથા વિષયસેવનમાં અભિલાષા[4] મૂળ છે તેને ઓળખતો નથી.

(ગ) બાહ્ય ક્રોધાદિ થાય તેને જ કષાય માને છે, પણ અભિપ્રાયમાં જે રાગ-દ્વેષ રહે છે તેને ઓળખતો નથી

(ઘ) બાહ્ય ચેષ્ટા થાય તેને જ યોગ માને છે, પણ અંતરંગ શક્તિભૂત યોગોને જાણતો નથી

૪. જે અંતરંગ અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વાદિરૂપ રાગાદિભાવ છે વસ્તુતઃ તે જ આસ્રવ છે. તેને નહીં ઓળખવાથી આસ્રવ તત્ત્વનું પણ સાચુ શ્રદ્ધાન નથી.

બંધ

૧. પાપબંધના કારણો જે અશુભ ભાવો છે તેને તો બૂરા જાણે છે પણ પુણ્યબંધના કારણો જે શુભ ભાવો છે તેને ભલા માને છે. પુણ્ય-પાપનો ભેદ તો અઘાતિ કર્મોમા છે ઘાતિ તો પાપરૂપ જ છે,

---

૧. ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ૨. બંધનો અભાવ, ૩. શુભરાગ, ૪ ઇચ્છા

તથા શુભ ભાવોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. તેથી શુભ ભાવો [illegible] [illegible] [illegible] તેનાથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સંવર

૧ અરિહંતાદિરૂપ શુભાલંબનોને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી.

૨ આત્માના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અનુપ્રેક્ષા, પરિષહજય અને ચારિત્ર છે તેના સ્વરૂપ [illegible] [illegible] જાણતા નથી. તેમ [illegible]

ઉદાસ થવું તેનું નામ તે અનુપ્રેક્ષા કહે છે, પરંતુ તેની એવી ઉદાસીનતા તો દ્વેષરૂપ છે. વસ્તુના યથાર્થ સ્વભાવને ઓળખીને તેને ભલી જાણી રાગ ન કરવો તથા બૂરી જાણી દ્વેષ ન કરવો —એ જ સાચી ઉદાસીનતા છે.

(૬) ક્ષુધાદિક લાગતાં તેના નાશનો ઉપાય ન કરવો તેને તે પરિષહજય માને છે, અંતરમા ક્લેશરૂપ પરિણામો થાય છે તે તરફ ધ્યાન દેતો નથી ઇષ્ટ–અનિષ્ટ સામગ્રી મળતાં સુખી–દુખી ન થવું તથા જ્ઞાતા–દ્રષ્ટા રહી પ્રવર્તવુ એ જ સાચો પરિષહજય છે.

(૭) વળી હિંસાદિના ત્યાગને ચારિત્ર માને છે ત્યાં મહાવ્રતાદિરૂપ શુભોપયોગને ઉપાદેય માને છે, પણ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં આસ્રવ-અધિકારમાં અણુવ્રત–મહાવ્રતને આસ્રવરૂપ કહ્યા છે. તો એ ઉપાદેય કેવી રીતે હોઈ શકે? વળી બંધના કારણ હોવાથી મહાવ્રતાદિને ચારિત્રપણુ સંભવતું નથી સર્વ કષાય રહિત જે ઉદાસીનભાવ છે એનું જ નામ ચારિત્ર છે મુનિરાજ મંદ કષાય-રૂપ મહાવ્રતાદિનું પાલન તો કરે છે પરંતુ તેને મોક્ષમાર્ગ માનતા નથી.

નિર્જરા

૧. વીતરાગભાવરૂપ તપને તો તે જાણતો નથી, બાહ્યક્રિયામાં જ લીન રહે અને તેને જ તપ માની તે વડે નિર્જરા માને છે.

૨. તેને એ ખબર નથી કે જેટલો શુદ્ધ ભાવ છે તે તો નિર્જરાનુ કારણ છે અને જેટલો શુભ ભાવ રહે તે બંધનુ કારણ છે. નિશ્ચયધર્મ તો વીતરાગભાવ છે, અને તે જ નિર્જરાનુ કારણ છે.

મોક્ષ

૧ તે મોક્ષ અને સ્વર્ગના સુખની એક જાતિ માને છે, જ્યારે સ્વર્ગસુખ ઇન્દ્રિયજનિત છે અને મોક્ષસુખ અતીન્દ્રિય છે

૨ તે સ્વર્ગ અને મોક્ષનુ કારણ પણ એક માને છે, જ્યારે સ્વર્ગનું કારણ શુભ ભાવ છે અને મોક્ષનું કારણ શુદ્ધ ભાવ છે.

આ પ્રમાણે [illegible] નવ તત્ત્વોનું [illegible] જ્ઞાન [illegible] અધ્યયન કરવાં પડશે [illegible]

પ્રશ્નઃ—

૧ [illegible]

૨ [illegible]

૩ [illegible]

૪ [illegible]

૫ [illegible]

જીવ, અજીવ, [illegible]

૬ [illegible]

લક્ષણ અને લક્ષણાભાસ

પ્રવચનકાર:—કોઈ પણ વસ્તુને જાણવા માટે તેનું લક્ષણ [illegible] જાણવું ઘણું આવશ્યક છે. કેમ કે લક્ષણને જાણ્યા વિના વસ્તુને ઓળખવી અને અન્ય [illegible] નિર્ણય કરવો સંભવિત નથી. વસ્તુના સ્વરૂપનો સાચો નિર્ણય કર્યા વિના તેનું વિવેચન અસંભવિત છે, કદાચિત કરવામાં આવે તો તે [illegible] આવે તે યથાર્થ હોય [illegible] વસ્તુનો [illegible] પહેલા તેનું લક્ષણ જાણવું જરૂરી છે.

જિજ્ઞાસુ — લક્ષણ જાણવું આવશ્યક છે [illegible] તેને કહે છે? પહેલા તો તે બતાવો.

પરીક્ષાનો આધાર બને છે. તે લક્ષણ [illegible] હોય તો તે [illegible] નહીં
[illegible]
શંકાકાર — તો શું લક્ષણ [illegible] પણ હોય છે?
સમાધાનકાર — લક્ષણ [illegible] જે લક્ષણ સદોષ
હોય તેને લક્ષણાભાસ કહેવામાં આવે છે. [illegible]
પ્રકારના દોષ હોય છે —

(૧) અવ્યાપ્તિ (૨) અતિવ્યાપ્તિ અને (૩) [illegible]

લક્ષ્યના એકદેશમાં જે રહેવાવાળા લક્ષણને અવ્યાપ્તિ દોષ કહે છે. જેમકે — ગાયનું લક્ષણ શાબળત્વ [illegible] ચિતકબરું હોવું [illegible] બધી [illegible] પ્રમાણે ચિતકબરું પણ બધા [illegible] લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દોષ [illegible]

શંકાકાર — તો ગાયનું લક્ષણ [illegible]
સમાધાનકાર — તો પણ તે [illegible] અતિવ્યાપ્તિ [illegible]

દ્રવ્યમાં હોતો નથી. વળી અસંભવ દોષ તો હોઈ જ શકતો નથી કેમ કે બધા જીવોને ઉપયોગ (ચેતના) સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક લક્ષણ ઉપર ઘટાવી લેવું જોઈએ અને નવીન લક્ષણ નિશ્ચિત કરતી વેળા આ વાતોનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

શ્રોતા·—એક-બે બીજાં ઉદાહરણો આપીને સમજાવો ને?

પ્રવચનકારઃ—ના, સમય પૂરો થઈ ગયો છે. મેં એક ઉદાહરણ અંતરંગ એટલે કે આત્માનુ અને એક ઉદાહરણ બાહ્ય એટલે કે ગાય, પશુ વગેરેનુ આપીને સમજાવ્યું છે હવે તમારે પોતે અન્ય ઉપર ઘટિત કરી લેવુ. જો સમજમા ન આવે તો પરસ્પર ચર્ચા કરવી. તેમ છતા જો સમજમાં ન આવે તો કાલે ફરીથી વિસ્તારથી અનેક ઉદાહરણો આપી હું સમજાવીશ.

ધ્યાન રાખો કે સમજવાથી સમજ આવે છે, સમજાવવાથી નહીં, તેથી સમજવા માટે સ્વયં પ્રયત્નશીલ અને ચિતનશીલ બનવું જોઈએ.

પ્રશ્ન :—

૧ લક્ષણ કોને કહે છે?

૨ લક્ષણાભાસોમાં કેટલા પ્રકારના દોષ હોય છે? નામ સાથે લખો

૩. નીચેનામા પરસ્પર તફાવત બતાવો —

(ક) આત્મભૂત લક્ષણ અને અનાત્મભૂત લક્ષણ

(ખ) અવ્યાપ્તિ દોષ અને અતિવ્યાપ્તિ દોષ

૪ નીચે જણાવેલા વિધાનોની કસોટી કરો —

(ક) જે અમૂર્તિક હોય તેને જીવ કહે છે.

(ખ) ગાયને પશુ કહે છે

(ગ) પશુને ગાય કહે છે

(ઘ) જે ખાટું હોય તેને લીંબુ કહે છે.

(ચ) જેમાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ હોય તેને પુદ્ગલ કહે છે

૫. અભિનવ ધર્મભૂષણ યતિનાં વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ સબંધી પરિચય આપો

આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમની ધીરજ ભાંગી નહીં, કારણ કે તેઓશ્રી આત્માનુભવી પુરુષ હતા.

કવિવર પંડિત બનારસીદાસ એક એવી આધ્યાત્મિક ક્રાન્તિના જન્મદાતા હતા જે તેરહપંથના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને જેણે જિનમાર્ગ ઉપર છવાયેલ ભટ્ટારકવાદને મૂળથી ઉખાડી ફેંકી દીધો હતો તથા જે આગળ જતાં આચાર્યકલ્પ પંડિત ટોડરમલજીનો સંસ્પર્શ પામીને આખાય ઉત્તર ભારતમાં ફેલાઈ ગઈ હતી.

કાવ્યપ્રતિભા તો તેમને જન્મથી જ વરેલી હતી ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તેઓ ઉચ્ચ કોટિની કવિતા કરવા લાગ્યા હતા, પરંતુ શરૂઆતના જીવનમાં શૃંગારમય કવિતાઓ રચવામાં મગ્ન રહ્યા. તેમની સૌ પ્રથમ કૃતિ "નવ રસ" ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તૈયાર થઈ ગઈ હતી. તેમાં મહદ્ અંશે શૃંગાર રસનું જ વર્ણન હતું તે શૃંગાર રસની એક શ્રેષ્ઠ રચના હતી અને વિવેક જાગૃત થતાં કવિએ તેને ગોમતી નદીમાં પધરાવી દીધી હતી.

તે પછી તેમનું જીવન અધ્યાત્મમય થઈ ગયું તે પછીની રચેલી ચાર કૃતિઓ—નાટક સમયસાર, બનારસી વિલાસ, નામમાલા અને અર્ધકથાનક—ઉપલબ્ધ છે.

"અર્ધકથાનક" એ હિંદી ભાષામાં સર્વ પ્રથમ આત્મકથા છે અને તે સ્વયં એક પ્રૌઢતમ રચના છે એમાં કવિનું ૫૫ વર્ષનું જીવન જાણે દર્પણના રૂપમાં આલેખાયેલું છે. વિવિધતાઓથી ભરેલા તેમના જીવનનો વિશેષ પરિચય મેળવવા આ રચના અવશ્ય વાંચવી જોઈએ.

"બનારસી વિલાસ" એ કવિની અનેક કૃતિઓનો સંગ્રહ-ગ્રંથ છે, અને "નામમાલા" એ કોષ-કાવ્ય છે

"નાટક સમયસાર" એ અમૃતચંદ્રાચાર્યના કળશોનો એક પ્રકારે પદ્યાનુવાદ છે, પરંતુ કવિની મૌલિક સૂઝ-સમજને લીધે તેના અધ્યયનમાં સ્વતંત્ર કૃતિના જેવો જ આનંદ આવે છે આ ગ્રંથરાજ અધ્યાત્મ-રસથી છલોછલ ભરપૂર છે આ પાઠ આ જ નાટક સમયસારના ચૌદ ગુણસ્થાન અધિકારનો આધાર લઈ લખવામા આવ્યો છે. વિશેષ અધ્યયન માટે મૂળ ગ્રંથનુ અધ્યયન કરવું જોઈએ

કવિશ્રી પોતાની આત્મ-સાધના અને કાવ્ય-સાધના—બન્નેમાં અજોડ છે.

જેની પ્રતીતિ (શ્રદ્ધા)માં આત્માનું સાચું સ્વરૂપ ભાસ્યું હોય, જેને સાચા સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ક્ષણે-ક્ષણે વધતો ચાલે તથા દિન પ્રતિદિન સમતાભાવ વૃદ્ધિગત થતો હોય તે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે.

ઉપરોક્ત અનુભૂતિની નિત્ય વૃદ્ધિને પામતી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના અભાવરૂપ જે અવસ્થા તે જ પાંચમુ ગુણસ્થાન છે.

ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકને પોતાના આત્માના આનંદનો સાક્ષાત્ નિર્વિકલ્પ અનુભવ તો થઈ ગયો છે, પરંતુ તેમાં લીન થવાનો પુરુષાર્થ મંદ હોવાથી તે અનુભવ તેને વારંવાર થતો નથી અને બહુ ઓછો સમય ટકે છે તથા આ અવસ્થામા અવ્રતના પરિણામ જ રહે છે, વ્રતના પરિણામ થતા નથી, પરંતુ પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકને અપ્રત્યાખ્યાનરૂપી અચારિત્રભાવ અથવા કષાયોનો, સ્વરૂપ-રમણતાના ઉગ્ર પુરુષાર્થ વડે અભાવ કરી દેવાથી અનુભવ પણ જલદી-જલદી થાય છે તેમ જ સ્થિરતાનો કાળ પણ વધી જાય છે તથા પરિણતિમા વીતરાગતા પણ વધી જાય છે આ કારણને લીધે જ તે સાધક જીવને સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે આસકિત સહજપણે જ ઓછી થતી જાય છે અને તેના પ્રત્યે સહજ ઉદાસીનતા આવી જાય છે. તેને તે ભૂમિકાને અયોગ્ય એવા અશુભ ભાવોને છોડવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાનો ભાવ જાગે છે અને સાથે સાથે સહજપણે જ (હઠ વિના) બાહ્ય આચરણમાં પણ તેને અનુકૂળ એવુ પરિવર્તન થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

સંયમ અંશ જગ્યો જહાઁ, ભોગ અરુચિ પરિણામ ।
ઉદય પ્રતિજ્ઞા કૌ ભયો, પ્રતિમા તાકૌ નામ ॥[1]

ઉપરોક્ત સાધકની અંતરંગ શુદ્ધિ અને બાહ્ય દશા કયી-કયી પ્રતિમામા કેટ-કેટલી વધતી જાય છે તે આચાર્યોએ શ્રાવકના અગિયાર દરજ્જાઓ (પ્રતિમાઓ)મા વિભાગ પાડીને સમજાવ્યું છે. તથા અંતરંગ શુદ્ધ દશાને જ્ઞાનધારા અને તેની સાથે રહેવાવાળા શુભાશુભ ભાવોને કર્મધારા કહી છે

સાધક જીવ તો પોતાની સ્વરૂપસ્થિરતા વધે તેનો પુરુષાર્થ કરતો હોય છે, અને તે અનુસાર તેને વીતરાગતાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેની

---

૧ નાટક સમયસાર બનારસીદાસ, ચતુર્દશ ગુણસ્થાન અધિકાર, છંદ ૫૮

ઉદુમ્બર[1] ફળો ખાવાનો રાગ ઉત્પન્ન ન થવો અર્થાત્ આ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો–એ આઠ મૂલગુણોનું ધારવું છે. જુગાર રમવો, માંસ ખાવું, દારૂ પીવો, વેશ્યાગમન કરવું, શિકાર કરવો, ચોરી કરવી અને પરસ્ત્રી-સેવન કરવુ–એ સાત વ્યસન છે. એનો ત્યાગ કરવો એ જ સાત વ્યસનોનો ત્યાગ છે. નિરતિચાર સમ્યગ્દર્શનનું હોવું એ જ દર્શનગુણની નિર્મળતા છે. સમ્યક્ત્વપૂર્વક ભૂમિકાને યોગ્ય શુદ્ધ પરિણતિ એ નિશ્ચય દર્શન પ્રતિમા છે, તથા તેની સાથે સહજ (હઠ વિના) રહેતો જે કષાયમંદતારૂપ ભાવ અને બાહ્યાચાર તે વ્યવહાર દર્શન પ્રતિમા છે.

આચાર્ય સમન્તભદ્રના[2] અભિપ્રાય મુજબ દર્શન પ્રતિમામાં પાંચ અણુવ્રત પણ આવી જાય છે આ વાતને પંડિત જયચંદજી છાવડાએ આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરી છે—

"કોઈ ગ્રંથમા એમ કહ્યુ છે કે પાંચ અણુવ્રત પાળવાં અને મદ્ય, માસ, મધુ–એનો ત્યાગ કરવો, એમ આઠ મૂલગુણ છે. તો આમાં કાંઈ વિરોધ નથી, વિવક્ષાભેદ છે પાચ ઉદુમ્બર ફળ અને ત્રણ મકારનો ત્યાગ કહેવાથી જે જે વસ્તુઓમા સાક્ષાત્ ત્રસ જીવો જોવામાં આવે તે બધી જ વસ્તુઓનુ ભક્ષણ નહીં કરવુ, દેવાદિક નિમિત્તે તથા ઔષધાદિક નિમિત્તે વગેરે કારણથી જોવામાં આવે તે ત્રસ જીવોનો ઘાત નહીં કરવો, એમ આશય છે. તેથી આમા તો અહિંસાણુવ્રત આવી ગયું અને સાત વ્યસનોના ત્યાગમા જૂઠ, ચોરી અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ આવી ગયો નળી અન્ય વ્યસનોના ત્યાગમાં અન્યાય, પરધન અને પરસ્ત્રીનું ગ્રહણ નહીં, તેથી એમા અતિ લોભનો ત્યાગ થતાં પરિગ્રહનું પરિમાણ થવુ આવી ગયું આ પ્રમાણે પાંચ અણુવ્રતનો સમાવેશ થાય છે. તેના અતિચાર ટળે નહીં તેથી અણુવ્રતી નામ પામે નહીં આ પ્રમાણે દર્શન પ્રતિમાનો ધારક પણ અણુવ્રતી છે, તેથી દેશવ્રતી શ્રાવકના સંયમાચરણ ચારિત્રમાં તેને પણ ગણ્યાં છે."[3]

---

૧ વડફળ, પીપળફળ, ઉમર, પાકરફળ, કઠુમર (ગુલર).

૨. રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર આ. સમન્તભદ્ર, શ્લોક ૬૬.

૩ અષ્ટપાહુડ ટીકા પં. જયચંદજી, ચારિત્રપાહુડ, ગાથા ૨૩.

માત્ર અંતર્મુહૂર્ત એકાંતમાં બેસીને પાઠ બોલી જવો વગેરેથી સામાયિક થતી નથી. પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાયકસ્વભાવની રુચિ અને લીનતાપૂર્વક સામ્યભાવનો અભ્યાસ કરવો એ જ સાચી સામાયિક છે.

૪. પ્રોષધોપવાસ પ્રતિમા

પ્રથમહિ સામાયિક દશા, ચાર પહર લોં હોય ।
અથવા આઠ પહર રહૈ, પ્રોષધ પ્રતિમા સોય ॥[1]

જ્યારે સામાયિકની દશા ઓછામાં ઓછા ચાર પહોર સુધી એટલે કે બાર કલાક સુધી તથા વિશેષ કરીને આઠ પહોર એટલે કે ચોવીસ કલાક સુધી રહે, તેને પ્રોષધ પ્રતિમા કહે છે. પ્રોષધ પ્રતિમાધારી શ્રાવક જ્ઞાયકસ્વભાવમાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક પહેલાં કરતાં લીનતા વધી જવાથી ઓછામાં ઓછા માસમા ચાર વખત દરેક આઠમ અને ચૌદશને દિવસે આહાર આદિ સર્વ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરે છે, તેને સંસાર, શરીર અને ભોગો પ્રતિ આસક્તિ ઘટી જાય છે, તેથી આહાર વગેરેનો ત્યાગ કરીને ઉપવાસની પ્રતિજ્ઞા લે છે. આ પ્રોષધપ્રતિમાધારી શ્રાવક છે

માસમાં ચાર વખત ઉપવાસ કરી લેવા માત્રથી જ ચોથી પ્રતિમાધારી શ્રાવક બની જતો નથી તથા કેવળ ભોજન ન કરવું તેનું નામ ઉપવાસ નથી.

कषायविषयाहारत्यागो यत्र विधीयते ।
उपवासः स विज्ञेयः शेषं लंघनकं विदुः ॥

જ્યા કષાય, વિષય, આહાર ત્રણેનો ત્યાગ હોય તે ઉપવાસ છે, બાકી બધું લાઘણ છે.[2]

૫. સચિત્તત્યાગ પ્રતિમા

જો સચિત્ત ભોજન તજૈ, પીવૈ પ્રાસુક નીર ।
સો સચિત્ત ત્યાગી પુરુષ, પંચ પ્રતિજ્ઞાગીર ॥[3]

પાંચમી પ્રતિમાધારી સાધકની આત્મલીનતા ચોથી પ્રતિમાથી

---

૧ નાટક સમયસાર બનારસીદાસ, ચૌદ ગુણસ્થાન અધિકાર છંદ ૬૩
૨ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક : પંડિત ટોડરમલ, પૃષ્ઠ ૨૩૪ (ગુ)
૩. નાટક સમયસાર બનારસીદાસ, ચૌદ ગુણસ્થાન અધિકાર, છંદ ૬૪.

કહી છે.[1] આમ તો સાધારણ શ્રાવકને પણ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ તો હોય છે. પણ આ પ્રતિમામાં કૃત, કારિત, અનુમોદનાપૂર્વક સર્વ પ્રકારના આહારોનો (રાત્રિમાં) ત્યાગ થઈ જાય છે.

૭. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા

જો નવ વાડિ સહિત વિધિ સાધૈ, નિશદિન બ્રહ્મચર્ય આરાધૈ ।
સો સપ્તમ પ્રતિમાધર જ્ઞાતા, શીલ શિરોમણિ જગત વિખ્યાતા ॥[2]

સાતમી પ્રતિમાધારી શ્રાવકને સ્વરૂપાનંદમાં વિશેષ લીનતા (શુદ્ધ પરિણતિ) વધી ગઈ હોવાથી આસક્તિભાવ પણ વિશેષ ઘટી જાય છે; તેથી હંમેશા દિન-રાત પૂર્ણ રૂપથી નવ વાડ સહિત બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળે છે તથા ઉપરોક્ત પ્રકારના (કુશીલના) ભાવો ન થાય તેની પ્રતિજ્ઞા લે છે. તેથી તેની પ્રવૃત્તિ પણ તેને અનુકૂળ જ હોય છે. આવા શ્રાવકને શીલ-શિરોમણિ કહેવામાં આવે છે

૮. આરંભત્યાગ પ્રતિમા

જો વિવેક વિધિ આદરૈ, કરૈ ન પાપારંભ ।
સો અષ્ટમ પ્રતિમા ધની, કુગતિ વિજય રણથંભ ॥[3]

આઠમી પ્રતિમાધારી શ્રાવકની યથોચિત શુદ્ધિ નિશ્ચય પ્રતિમા છે સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રતિ ઉદાસીનતાને લીધે રાગ અલ્પ થઈ જવાથી વિકલ્પો પણ મર્યાદિત થઈ જાય છે તેથી થતો બાહ્ય આરંભનો ત્યાગ તે વ્યવહાર પ્રતિમા છે આઠમી પ્રતિમાધારી શ્રાવક સ્વરૂપ-સ્થિરતારૂપ ધર્માચરણમાં વિશેષ સાવધાની રાખે છે. તેથી તે અસિ, મસિ, કૃષિ, વાણિજ્ય આદિ પાપારંભ સંબંધી વિકલ્પોને તજી દેતાં બધા જ પ્રકારના વેપારનો ત્યાગ કરી દે છે.

---

૧. રત્નકરણ્ડક શ્રાવકાચાર આ. સમન્તભદ્ર, શ્લોક ૧૪૨.

૨ નાટક સમયસાર બનારસીદાસ, ચૌદ ગુણસ્થાન અધિકાર, છંદ ૬૬.

૩ નાટક સમયસાર બનારસીદાસ, ચૌદ ગુણસ્થાન અધિકાર છંદ ૬૮

આ પ્રતિમાધારી શ્રાવકની પરિણુતિમાં વીતરાગતા ખૂબ જ વધી ગયેલી હોય છે અને નિર્વિકલ્પ દશા પણ જલદી જલદી આવે છે અને વધારે કાળ સુધી ટકે છે તેની આ અંતરંગ શુદ્ધ પરિણુતિ તે નિશ્ચય ઉદ્દિષ્ટત્યાગ પ્રતિમા છે તથા તેની સાથે રહેતો કષાયમદતારૂપ બહિર્મુખ શુભભાવ અને તદનુસાર બાહ્ય ક્રિયા તે વ્યવહાર ઉદ્દિષ્ટત્યાગ પ્રતિમા છે.

આવી દશાને પહોંચનાર શ્રાવકની સંસાર, દેહ વગેરે પ્રતિ ઉદાસીનતા વધી જાય છે. આ પ્રતિમાધારી શ્રાવક મુનિની જેમ નવ-કોટિ પૂર્વક ઉદ્દિષ્ટ આહારનો[1] ત્યાગી તથા ઘર, કુટુંબ વગેરેથી અલગ થઈને સ્વચ્છંદ વિહારી બને છે

ઐલક દશામા માત્ર લંગોટી અને પીંછી-કમંડળ સિવાય સમસ્ત બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ થઈ જાય છે ક્ષુલ્લક દશામાં, ઐલક દશા જેટલો અનાસક્તિ ભાવ બનતો નથી, તેથી તેની આહાર-વિહારની ક્રિયાઓ ઐલકના જેવી હોવા છતાં લંગોટી ઉપરાંત ઓઢવા માટે ખંડ-વસ્ત્ર (ચાદર) તથા પીંછીને બદલે વસ્ત્ર રાખવાનો, કેશલોચને બદલે હજામત કરાવવાનો તથા પાત્રમાં ભોજન કરવાનો રાગ રહી જાય છે

આ પ્રતિમાધારી શ્રાવક નિયમથી ઘરથી વિરક્ત જ થઈ જાય છે.[2]

જે પ્રમાણે મુનિને અન્તર્મુહૂર્તની અંદર અંદર નિર્વિકલ્પ આનંદનો અનુભવ તથા નિરંતર વીતરાગતા વર્તે છે તે ભાવલિંગ છે અને તેની સાથે રહેતા ૨૮ મૂલગુણ વગેરેના શુભ વિકલ્પ તે દ્રવ્યલિંગ છે અને તેને અનુકૂળ ક્રિયાને પણ દ્રવ્યલિંગ કહેવામા આવે છે. તે જ પ્રમાણે પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકને, જેમાં કોઈ-કોઈવાર સ્વરૂપાનંદનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ થતો હોય છે તેવી નિરંતર વર્તતી યથોચિત વીતરાગતા

---

૧. મુનિ, ઐલક અને ક્ષુલ્લકના નિમિત્તે બનાવેલી વસ્તુઓ ઉદ્દિષ્ટની શ્રેણીમાં આવે છે આમ તો ઉદ્દિષ્ટનો શબ્દાર્થ ઉદ્દેશ્ય થાય છે.

૨ સાતમી પ્રતિમાથી દસમી પ્રતિમાધારી શ્રાવક ગૃહવિરત અને ગૃહનિરત-બન્ને પ્રકારના હોય છે

ને આ પ્રતિમા સાથેનું [illegible] પ્રતિમા છે [illegible]
[illegible]
પ્રતિમા છે. [illegible]
[illegible]
[illegible] આવે છે [illegible]
[illegible] પ્રતિમારૂપ [illegible]
[illegible] થાય. [illegible]
[illegible]
[illegible]

પાઠ

સુખ શું છે?

એ તો સર્વમાન્ય હકીકત છે કે બધા જ જીવો સુખ ચાહે છે અને દુઃખથી ડરે છે. પરંતુ પ્રશ્ન તો એ છે કે વાસ્તવિક સુખ છે શું? વસ્તુતઃ સુખ કહે છે કોને? સુખનું સાચું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના માત્ર સુખની ઇચ્છા કરવાનો કાંઈ અર્થ નથી.

પ્રાય સામાન્ય લોકો ભોગ-સામગ્રીને સુખ-સામગ્રી માને છે અને તે મળતા સુખ મળ્યુ એમ સમજે છે અને તેથી તેમનો પ્રયત્ન પણ તે મેળવવા પ્રત્યે રહે છે એમની દૃષ્ટિએ સુખ કેમ પ્રાપ્ત કરાય એનો અર્થ થાય છે "ભોગસામગ્રી કેમ પ્રાપ્ત કરવામા આવે?" એમના હૃદયમાં "સુખ શુ છે?" એવા પ્રકારનો પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી, કેમ કે એમનું અંતર્મન એમ માની બેઠું છે કે ભોગમય જીવન જ સુખમય જીવન છે. તેથી જ્યારે જ્યારે સુખ-સમૃદ્ધિની ચર્ચા થાય છે ત્યારે એમ જ કહેવામાં આવે છે કે પ્રેમથી રહો, મહેનત કરો, ખૂબ અનાજ ઉગાડો, ઔદ્યોગિક અને વૈજ્ઞાનિક ઉન્નતિ કરો—એથી દેશમા સમૃદ્ધિ આવશે અને બધા જ સુખી થઈ જશે આદર્શમય વાર્તા કહેવામા આવે છે કે એક દિવસ એવો આવશે કે પ્રત્યેક માનવી પાસે ખાવા માટે પૌષ્ટિક ભોજન, પહેરવા માટે ઋતુઓને અનુકૂળ ઉત્તમ વસ્ત્ર અને રહેવા માટે આધુનિક અને વૈજ્ઞાનિક સુવિધાઓવાળા બગલા હશે અને ત્યારે બધા જ સુખી બની જશે

સુખમય જ છે. સુખ જ છે. જે સ્વયં સુખસ્વરૂપ છે તેને શું પામવું? સુખ પામવાની નહીં, ભોગવવાની વસ્તુ છે, અનુભવ કરવાની ચીજ છે. સુખ માટે તડપવું શું? સુખમાં તડપન નથી, તડપનમાં સુખનો અભાવ છે. તડપન પોતે જ દુઃખ છે, તડપનનો અભાવ જ સુખ છે એ જ પ્રમાણે સુખની ઇચ્છા શું કરવી? ઇચ્છા સ્વયં દુઃખરૂપ છે, ઇચ્છાનો અભાવ જ સુખ છે.

"હું કોણ છું?", "આત્મા શું છે? તે કેમ પ્રાપ્ત થાય?" "સુખ શું છે?", "સુખ ક્યાં છે? તે કેમ પ્રાપ્ત થાય?" આ બધા પ્રશ્નોનો એક જ ઉત્તર છે, એક જ સમાધાન છે અને તે છે આત્માનુભૂતિ. તે આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય તત્ત્વવિચાર છે, પણ ધ્યાન રાખો કે તે આત્માનુભૂતિ પોતાની પ્રાથમિક ભૂમિકા જે તત્ત્વ-વિચાર તેનો પણ અભાવ કરીને ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્માનુભૂતિ કેમ ઉત્પન્ન થાય—એ એક જુદો વિષય છે, તેથી તે સંબંધી જુદું જ વિવેચન કરવું અપેક્ષિત છે.

પ્રશ્ન:—

૧ સુખ કોને કહે છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે?

૨. "શું સુખ-દુઃખ કલ્પનામાં છે, વાસ્તવિક નથી?" આ કથન પર તર્કસંગત વિચારો પ્રગટ કરો

૩. "સુખ શું છે?" આ વિષય ઉપર એક નિબંધ પોતાની ભાષામાં લખો

આ મહાન ગ્રંથ ઉપર દિગંબર અને શ્વેતાંબર બન્ને પરંપરાઓમાં સંસ્કૃત અને હિંદી ભાષાઓમાં અનેકાનેક ટીકાઓ અને ભાષ્ય લખાયાં છે. દિગંબર પરંપરામાં સંસ્કૃત ભાષામાં આચાર્ય પૂજ્યપાદ દેવનંદિની સર્વાર્થસિદ્ધિ, અકલંકદેવની તત્ત્વાર્થ રાજવાર્તિક અને વિદ્યાનંદની તત્ત્વાર્થ શ્લોકવાર્તિક સર્વાધિક પ્રસિદ્ધ રચનાઓ છે. આચાર્ય સમન્તભદ્રે આ ગ્રંથરાજ પર ગંધહસ્તિ મહાભાષ્ય નામનો મહાગ્રન્થ લખ્યો હતો જે ઉપલબ્ધ નથી, પરંતુ તે સંબંધી ઉલ્લેખ મળી આવે છે. શ્રુતસાગર સૂરિની પણ એક ટીકા સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપલબ્ધ છે.

હિંદી ભાષાના પ્રાચીન વિદ્વાનોમાં પં. સદાસુખદાસ કાસલીવાલની અર્થપ્રકાશિકા ટીકા પ્રસિદ્ધ છે. અર્વાચીન વિદ્વાનોમાં પં. ફૂલચંદજી સિદ્ધાન્તાચાર્ય, પં. કૈલાશચંદ્રજી સિદ્ધાંતાચાર્ય, પં. પન્નાલાલજી સાહિત્યાચાર્ય વગેરે અનેક વિદ્વાનો દ્વારા લખાયેલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ છે શ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ દોશી, સોનગઢ દ્વારા લખાયેલી ૯૧૦ પાનાંની એક વિશાળ ટીકા પણ છે.

આ ગ્રંથરાજ જૈન સમાજ દ્વારા સંચાલિત બધા જ પરીક્ષા બોર્ડોના અભ્યાસક્રમોમાં નિર્ધારિત છે અને આખાય ભારતવર્ષનાં જૈન વિદ્યાલયોમાં ભણાવવામાં આવે છે.

આ પાઠ તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયના આધારે લખવામાં આવેલ છે.

ક્ષયથી યુક્ત તે 'ક્ષાયિક' છે. પરિણામથી યુક્ત તે 'પારિણામિક' છે.''

કર્મોપાધિની ચાર પ્રકારની દશા (ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષય) જેમનું નિમિત્ત છે એવા ચાર ભાવો છે, જેમાં કર્મોપાધિરૂપ નિમિત્ત બિલકુલ નથી. માત્ર દ્રવ્યસ્વભાવ જ જેનું કારણ છે એવો એક પારિણામિક ભાવ છે

જિજ્ઞાસુ—હજુ સંપૂર્ણપણે સમજમાં આવ્યું નથી, કૃપા કરી વિસ્તારથી સમજાવો.

પ્રવચનકાર—સાંભળો! હું એ અલગ-અલગ સમજાવું છું સમજવાનો પ્રયત્ન કરો, જરૂર સમજમાં આવશે

૧. ઔપશમિક ભાવ

(આત્માની મુખ્યતાથી) આત્માના સ્વસન્મુખ પુરુષાર્થરૂપ શુદ્ધ પરિણામથી જીવનો શ્રદ્ધા તથા ચારિત્ર સંબંધી જે ભાવમલ તેના દબાઈ જવા રૂપે ઉપશામક ભાવ હોય છે તેને ઔપશમિક ભાવ કહે છે. અને તે જ સમયે દર્શનમોહનીય તથા ચારિત્રમોહનીય કર્મનો પણ સ્વયં ફલદાનસમર્થરૂપે અનુદ્‌ભવ હોય છે તેને કર્મનો ઉપશમ કહે છે

(કર્મની મુખ્યતાથી) દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ફલદાનસમર્થરૂપે અનુદ્‌ભવ હોવો તે કર્મનો ઉપશમ છે અને એવા ઉપશમથી યુક્ત જીવનો ભાવ તે ઔપશમિક ભાવ છે.

૨. ક્ષાયિક ભાવ

આત્માના સ્વસન્મુખ પુરુષાર્થ વડે કોઈ ગુણની અવસ્થામાં અશુદ્ધતાનો સર્વથા ક્ષય થવો અર્થાત્ પૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ થવી તે ક્ષાયિક ભાવ છે. તે જ સમયે સ્વયં કર્માવરણનો સર્વથા નાશ થવો તે કર્મનો ક્ષય છે

૨. ક્ષાયોપશમિક ભાવ

(આત્માની યોગ્યતાથી) ધર્મી જીવને [illegible] પણ શ્રદ્ધા અને ચારિત્રની આંશિક શુદ્ધ અવસ્થા [illegible] જીવનો શ્રદ્ધા અને ચારિત્રની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ભાવ કહે છે. અને તે વખતે દર્શનમોહનીય તથા ચારિત્ર [illegible] કર્મનો ક્ષયોપશમ કહે છે

ક્ષાયિક ભાવના કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, ક્ષાયિક દાન, ક્ષાયિક લાભ, ક્ષાયિક ભોગ, ક્ષાયિક ઉપભોગ, ક્ષાયિક વીર્ય, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્ર એ પ્રમાણે નવ ભેદ છે.[1]

મિશ્ર (ક્ષાયોપશમિક) ભાવના મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન–એ ચાર જ્ઞાન; કુમતિ, કુશ્રુત, કુઅવધિ–એ ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન–એ ત્રણ દર્શન, ક્ષાયોપશમિક દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય–એ પાંચ લબ્ધિઓ; ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર અને સંયમાસંયમ–એ પ્રમાણે કુલ ૧૮ ભેદ છે.[2]

ઔદયિક ભાવના ૨૧ ભેદ છે—નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ —એ ચાર ગતિ; ક્રોધ, માન, માયા, લોભ–એ ચાર કષાય; સ્ત્રીવેદ, પુંવેદ, નપુંસક વેદ–એ ત્રણ વેદ, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, પીત, પદ્મ, શુક્લ–એ છ લેશ્યાઓ, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ અને અસિદ્ધત્વ.[3]

પારિણામિક ભાવના ત્રણ ભેદ છે—જીવત્વ, ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ[4]

આ પ્રમાણે બધા મળીને જીવના અસાધારણ ભાવોના ૫૩ ભેદો છે.

જિજ્ઞાસુઃ—એમને જાણવાથી શું લાભ છે? એમનાથી શું સિદ્ધ થાય છે?

પ્રવચનકારઃ—૧. પારિણામિક ભાવથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જીવ અનાદિ-અનંત, એક, શુદ્ધ, ચૈતન્યસ્વભાવી છે.

---

૧. ज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोगवीर्याणिच । તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અ ૨, સૂત્ર ૪

૨ ज्ञानाज्ञानदर्शनलब्धयश्चतुस्त्रित्रिपञ्चभेदाः सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च । તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અ ૨, સૂત્ર ૫

૩ गतिकषायलिङ्गमिथ्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धलेश्याश्चतुश्चतुस्त्र्येकैकैकैकषड्भेदाः । તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અ ૨, સૂત્ર ૬.

૪ जीवभव्याभव्यत्वानि च । તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અ. ૨, સૂત્ર ૭.

ક્ષાયિક ભાવ હોવાનો પ્રશ્ન જ નથી સમ્યક્ત્વી અને ચારિત્રવંત જીવોમાં પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી અને ક્ષાયિક ચારિત્રવાન જીવો તથા અરહંતોમા જ હોય છે ઔપશમિક ભાવ તો માત્ર ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી અને ઔપશમિક ચારિત્રવંતોને જ હોય છે. આ પ્રમાણે આપણે જોઈએ છીએ કેઃ—

૧ સૌથી ઓછી સંખ્યા ઔપશમિક ભાવવાળાઓની છે, કેમ કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી અને ઔપશમિક ચારિત્રવંત જીવોનો જ એમા સમાવેશ થાય છે.

૨ ઔપશમિક ભાવવાળાઓ કરતાં અધિક સંખ્યા ક્ષાયિક ભાવવાળા જીવોની છે એમાં ક્ષાયિક સમકિતી, ક્ષાયિક ચારિત્રવંત જીવોનો તથા અરહંત અને સિદ્ધોનો સમાવેશ થાય છે.

૩. ક્ષાયિક ભાવવાળા જીવોથી અધિક સંખ્યા ક્ષાયોપશમિક ભાવવાળા જીવોની છે એમા એકથી શરૂ કરી બારમા ગુણસ્થાનવાળા જીવોનો સમાવેશ થાય છે

૪ ક્ષાયોપશમિક ભાવવાળાઓથી પણ અધિક સંખ્યા ઔદયિક ભાવવાળા જીવોની છે એમા એકથી માડીને ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

૫ સૌથી અધિક સંખ્યા પારિણામિક ભાવવાળા જીવોની છે. એમાં નિગોદથી માડીને સિદ્ધ સુધીના સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે

આ ક્રમને ધ્યાનમા રાખીને સૂત્રમા ઔપશમાદિક ભાવોનો ક્રમ રાખવામાં આવેલો છે

નિષ્કર્ષરૂપે આપણે એમ કહી શકીએ કે—

૧ પારિણામિક ભાવ વિના કોઈ જીવ હોતો નથી.

૨. ઔદયિક ભાવ વિના કોઈ સંસારી નથી

૩ ક્ષાયોપશમિક ભાવ વિના કોઈ છદ્મસ્થ નથી

૪ ક્ષાયિક ભાવ વિના ક્ષાયિક સમકિતી, ક્ષાયિક ચારિત્રવંત અને અરહંત તથા સિદ્ધ નથી

કયા કયા ભાવો છે? કેમ કે કહ્યું છે કે–"જિન જાને તેં દોષ-ગુણન કો, કૈસે તજીએ ગહિએ."

પ્રવચનકાર:—આ તમે ખૂબ સારું પૂછ્યુ, કેમ કે હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયને જાણ્યા સિવાય કોઈ જાણકારી પૂરી હોતી નથી.

૧. ઔદયિક ભાવ હેય, ઔપશમિક ભાવ તથા સાધક દશાનો ક્ષાયોપશમિક ભાવ અને ક્ષાયિક ભાવ પ્રગટ કરવાની અપેક્ષાએ ઉપાદેય અને પારિણામિક ભાવ આશ્રય કરવાની અપેક્ષાએ પરમ ઉપાદેય છે

૨. ઔદયિક ભાવ વિકાર છે, સાધક માટે તે હેય છે, આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી. ઔપશમિક ભાવ, સાધકનો ક્ષાયોપશમિક ભાવ સાદિ-સાંત છે અને એક સમયની પર્યાય છે, ક્ષાયિક ભાવ સાદિ-અનંત છે, પર્યાયરૂપ છે, તેથી તે આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી પારિણામિક ભાવ કે જે અનાદિ-અનંત છે તે એક જ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે સારાંશ એ છે કે જેમણે ધર્મ કરવો હોય, સુખી થવુ હોય, એમણે ઔદયિકાદિ ચારે ભાવો પરથી દૃષ્ટિ ઉઠાવી લઈને માત્ર પરમ પારિણામિકભાવરૂપ ત્રિકાળી ભૂતાર્થ જ્ઞાયક-સ્વભાવનો જ આશ્રય લેવો જોઈએ કેમ કે તેના આશ્રય વડે જ ધર્મની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વૃદ્ધિ અને પૂર્ણતા થાય છે

પ્રશ્ન:—

૧ જીવના અસાધારણ ભાવો કેટલા છે? કયા કયા? નામ સાથે લખો

૨ સૌથી અધિક સખ્યા કયા ભાવવાળા જીવોની છે? અને શા માટે?

૩ ક્ષાયોપશમિક ભાવના કેટલા ભેદ છે? નામ સાથે લખો.

૪. શુ અભવ્યોને ઔપશમિક ભાવ હોઈ શકે?

૫ સિદ્ધોને કેટલા ભાવો છે અને કયા કયા?

૬. પાચ ભાવોમા હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય જણાવો.

૭ આચાર્ય ઉમાસ્વામીના વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ સબધી પરિચય આપો.

"वादार्थी विचराम्यहं नरपते, शार्दूल विक्रीडितम ।"

હે રાજા! હું વાદ માટે સિંહની જેમ વિચરણ કરી રહ્યો છું.

તેમના પછી થઈ ગયેલા અન્ય આચાર્યોએ પણ તેમનું સ્મરણ ખૂબ સન્માનપૂર્વક કરેલું છે. આચાર્ય જિનસેને આદિપુરાણમાં તેમનાં વચનોને કુવાદીરૂપી પર્વતોને છિન્ન-ભિન્ન કરવા માટે વજ્ર સમાન બતાવ્યાં છે તથા તેમને કવિ, વાદી, ગમક અને વાગ્મિયોના ચૂડામણિ કહ્યા છે—

नमः समन्तभद्राय, महते कविवेधसे ।
यद्वचो वज्रपातेन, निर्भिन्नाः कुमताद्रयः ॥
कवीनां गमकानां च, वादीनां वाग्मिनामपि ।
यशः सामन्तभद्रीय, मूर्ध्नि चूड़ामणीयते ॥

ગદ્ય ચિન્તામણિકાર વાદીભસિંહ સૂરિ લખે છે—

सरस्वतीस्वैरविहारभूमयः,
समन्तभद्रप्रमुखा मुनीश्वराः ।
जयन्ति वाग्वज्रनिपातपाटि-
प्रतीपराद्धान्तमहीध्रकोटयः ॥

ચંદ્રપ્રભચરિત્રકાર વીરનંદિ આચાર્ય "समन्तभद्रादिभवा च भारती" વડે કંઠ વિભૂષિત નરોત્તમોની પ્રશંસા કરે છે તો આચાર્ય શુભચન્દ્ર જ્ઞાનાર્ણવમાં એમના વચનોને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના નાશ માટે સૂર્ય સમાન સ્વીકાર કરતા એમની તુલનામાં અન્યનાં (વચનોને) ખદ્યોતવત્ દર્શાવે છે—

समन्तभद्रादिकवीन्द्रभास्वता,
स्फुरंति यत्रामलसूक्तिरश्मयः ।
व्रजन्ति खद्योतवदेव हास्यता,
न तत्र किं ज्ञानलवोद्धता जनाः ॥

તેઓ આદ્યસ્તુતિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેમણે સ્તોત્ર-સાહિત્યને પ્રૌઢતા અર્પી છે તેમની સ્તુતિઓમાં મહાન ગંભીર ન્યાયો ભરેલા હોય છે તેમના વડે લખાયેલ "આપ્તમીમાંસા" ગ્રન્થ એક સ્તોત્ર

જ છે તેને "દેવાગમ સ્તોત્ર" પણ કહે છે [illegible]
[illegible] નામથી ઓળખેલા છે કે તેની કેટલીક ટીકાઓ [illegible]
[illegible]ના અપૂર્વ ગ્રંથો છે અકલંકની [illegible]
વિદ્યાનંદિની "આપ્ત મીમાંસા" એની જ ટીકાઓ છે [illegible]
[illegible] ઉપરોક્ત આપ્તમીમાંસાની ટીકાઓ [illegible]
[illegible] જ સમાયેલા છે

આ ઉપરાંત તેમણે તત્ત્વાનુશાસન [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible] કરી છે.

ચાર અભાવ

भावैकान्ते पदार्थानामभावानामपह्नवात् ।
सर्वात्मकमनाद्यन्तमस्वरूपमतावकम् ॥ ९ ॥

कार्यद्रव्यमनादि स्यात्, प्रागभावस्यनिन्हवे ।
प्रध्वंसस्य च धर्मस्य, प्रच्यवेऽनन्तता व्रजेत् ॥ १० ॥

सर्वात्मकं तदेकं स्यादन्यापोहव्यतिक्रमे ।
अन्यत्र समवाये न व्यपदिश्येत सर्वथा ॥ ११ ॥

—આપ્તમીમાંસા : આચાર્ય સમન્તભદ્ર

આચાર્ય સમન્તભદ્રઃ—વસ્તુસ્વરૂપ અનેકાન્તાત્મક છે. જે પ્રમાણે સ્વની અપેક્ષાએ ભાવ (સદ્ભાવ) પદાર્થનું સ્વરૂપ છે, તે જ પ્રમાણે પરની અપેક્ષાએ અભાવ પણ પદાર્થનો ધર્મ છે.[1]

જિજ્ઞાસુ—અભાવ કોને કહે છે? તે કેટલા પ્રકારના હોય છે?

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—એક પદાર્થનું બીજા પદાર્થમાં અસ્તિત્વ ન હોવું તેને અભાવ કહે છે. અભાવ ચાર પ્રકારના હોય છે—

(૧) પ્રાગભાવ (૨) પ્રધ્વંસાભાવ (૩) અન્યોન્યાભાવ (૪) અત્યંતાભાવ.

જિજ્ઞાસુ—કૃપા કરીને ચારે ય પ્રકારના અભાવ સંક્ષેપમાં સમજાવી દો.

આચાર્ય સમન્તભદ્ર - પૂર્વ પર્યાયમાં વર્તમાન પર્યાયનો અભાવ તે પ્રાગભાવ છે. અથવા કાર્ય (પર્યાય) થવા પહેલાં કાર્ય (પર્યાય)નું નહીં થવું તે જ પ્રાગભાવ છે.[2] એ જ પ્રમાણે વર્તમાન પર્યાયનો આગામી પર્યાયમાં અભાવ તે પ્રધ્વંસાભાવ છે. જેમકે દહીની પૂર્વ પર્યાય દૂધ હતી તેમા દહીંનો અભાવ હતો, તેથી તે અભાવને પ્રાગભાવ કહેવાય અને છાસ દહીંની આગામી પર્યાય છે, તેમા પણ વર્તમાન પર્યાય દહીનો અભાવ છે, તેથી તે

---

૧ "भवत्यभावोऽपि च वस्तुधर्मो, भावान्तरं भाववदर्हतस्ते ।"

—યુક્ત્યનુશાસન આચાર્ય સમન્તભદ્ર, કારિકા ૫૯.

૨ 'कार्यस्यात्मलाभात्प्रागऽभवनं प्रागभाव ।"—અષ્ટસહસ્રી વિદ્યાનન્દિ, પૃષ્ઠ ૯૭.

... પ્રધ્વંસાભાવ હોય છે

શિષ્ય:—[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] કૃપા કરીને [illegible]

[illegible] અનેકાંતવાદ —[illegible] [illegible]

પર્યાયમાં અભાવ તે પ્રાગભાવ [illegible]

પર્યાયમાં અભાવ તે પ્રધ્વંસાભાવ હોય [illegible]

શિષ્ય:— અને અન્યોન્યાભાવ?

છે. એક અત્યંતાભાવ દ્રવ્યસૂચક છે, બાકી ત્રણેય અભાવ પર્યાયસૂચક છે.

આ ચારેયને સંક્ષેપમા એમ પણ કહી શકાય કે જેનો અભાવ થતાં નિયમથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે તેને પ્રાગભાવ કહે છે. જેનો સદ્ભાવ થતાં નિયમથી વિવક્ષિત કાર્યનો અભાવ (નાશ) થાય છે તેને પ્રધ્વંસાભાવ કહે છે. અન્ય (પુદ્ગલ) ના સ્વભાવ (વર્તમાન પર્યાય) માં સ્વ (પુદ્ગલ) સ્વભાવ (વર્તમાન પર્યાય) ની વ્યાવૃત્તિ અન્યોન્યાભાવ છે. તથા કાલત્રયની અપેક્ષાએ જે અભાવ હોય તે અત્યંતાભાવ છે.[1]

જિજ્ઞાસુ:—કદાચિત્ આ ચારેય અભાવોને ન માનવામાં આવે તો શું દોષ આવે?

આચાર્ય સમન્તભદ્ર:—૧. પ્રાગભાવ ન માનવાથી સમસ્ત કાર્ય (પર્યાયો) અનાદિ સિદ્ધ થાય

૨ પ્રધ્વંસાભાવ ન માનવાથી સર્વ કાર્ય (પર્યાયો) અનંતકાળ સુધી રહે.

૩. અન્યોન્યાભાવ ન માનવાથી બધાં પુદ્ગલોની પર્યાયો મળીને એક થઈ જાય અર્થાત્ બધાં પુદ્ગલ સર્વાત્મક બની જાય.

૪. અત્યન્તાભાવ ન માનવાથી બધાં દ્રવ્યો અસ્વરૂપ થઈ જાય અર્થાત્ બધા પોત-પોતાના સ્વરૂપને છોડી દે, પ્રત્યેક દ્રવ્યની વિભિન્નતા રહે નહીં, જગતના બધા દ્રવ્યો એક થઈ જાય.

આશા છે કે ચાર અભાવોનુ સ્વરૂપ તમારી સમજમાં બરાબર આવી ગયું હશે.

---

१ "यदभावे हि नियमतः कार्यस्योत्पत्तिः स प्रागभावः,
यद्भावे च कार्यस्य नियता विपत्तिः स प्रध्वंसः,
स्वभावान्तरात्स्वभावव्यावृत्तिरन्यापोहः. कालत्रयापेक्षाऽभावोऽत्यन्ताभावः।"
—અષ્ટસહસ્રી. વિદ્યાનન્દિ, પૃ૦ ૧૦૯.

વિજ્ઞાન—હા જી. આવી ગયું

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—જેમ આવી ગયું તેમ બતાવો કે [illegible]
કયો અભાવ છે?

વિજ્ઞાન—અત્યંતાભાવ.

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—અત્યંતાભાવ કેમ?

વિજ્ઞાન—કેમ કે એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે અને બીજું [illegible] દ્રવ્ય [illegible]
એ દ્રવ્યોની વચ્ચે જે અભાવ હોય તેને [illegible]

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—પુનઃ અને [illegible] કયા [illegible]

સમજવાથી એમ જ્ઞાન થઈ જાય છે કે વર્તમાનમાં ગમે તેવી હીન-હીન દશા હોય પણ ભવિષ્યમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ દશા પ્રગટ થઈ શકે છે, કેમ કે વર્તમાન પર્યાયનો આગામી પર્યાયોમાં અભાવ છે, તેથી વર્તમાન પામરતા દેખીને ભવિષ્ય સંબંધી નિરાશ ન થતાં સ્વસન્મુખ થવાનો પુરુષાર્થ પ્રગટ કરવાનો ઉત્સાહ જાગૃત થાય છે

જિજ્ઞાસુ—અન્યોન્યાભાવ અને અત્યંતાભાવ સમજવાથી શું લાભ છે?

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનુ કર્તા-હર્તા નથી કેમ કે તેમનામાં પરસ્પર અત્યંતાભાવ છે. એમ સમજવાથી "બીજો મારું બૂરુ કરી દેશે" એવો અનંત ભય નીકળી જાય છે અને "બીજા મારુ ભલુ કરી દેશે" એવી પરાધીનતાની વૃત્તિ નીકળી જાય છે એ જ પ્રમાણે અન્યોન્યાભાવ જાણવાથી પણ સ્વાધીનતાનો ભાવ જાગૃત થાય છે, કેમ કે જ્યારે એક પુદ્ગલની પર્યાય બીજા પુદ્ગલની પર્યાયથી પૂર્ણ ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે તો પછી આ આત્માથી તો ભિન્ન છે જ.

આ પ્રમાણે ચારેય અભાવોને સમજવાથી સ્વાધીનતાનો ભાવ જાગૃત થાય છે, પરની આશા સંબંધી ઇચ્છા નષ્ટ થઈ જાય છે, ભયનો ભાવ નીકળી જાય છે, ભૂતકાળ અને વર્તમાનનાં નબળાઈ અને વિકાર દેખીને ઉત્પન્ન થવાવાળી દીનતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સ્વસન્મુખ થવાનો પુરુષાર્થ જાગૃત થાય છે.

આશા છે કે આ જાણવાથી શુ લાભ છે તે તમારી સમજમાં આવી ગયું હશે.

જિજ્ઞાસુઃ—આવી ગયુ! ઘણી સારી રીતે સમજમાં આવી ગયુ!!

આચાર્ય સમન્તભદ્ર—આવી ગયુ, તો બતાવો કે "શરીર જાડુ-તાજું હોય તો અવાજ પણ બુલંદ હોય છે" એમ માનનાર શું ભૂલ કરે છે?

જિજ્ઞાસુ—તે અન્યોન્યાભાવનુ સ્વરૂપ જાણતો નથી, કેમ કે શરીરનું જાડુ-તાજુ થવું—એ આહાર વર્ગણારૂપ પુદ્ગલનુ કાર્ય છે અને

(ક) જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

(ખ) કર્મના ઉદયથી શરીરમા રોગ થાય છે.

(ગ) આ માણસ ચોર છે કેમ કે એણે સ્કૂલમા ભણતી વખતે મારુ પુસ્તક ચોરી લીધુ હતુ

૫ નીચે આપેલ જોડકામા પરસ્પર કયો અભાવ છે?

(ક) ઇચ્છા અને ભાષા.

(ખ) ચશ્મા અને જ્ઞાન

(ગ) શરીર અને વસ્ત્ર.

(ઘ) શરીર અને જીવ

૬. આચાર્ય સમન્તભદ્રના વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ સબધી પરિચય આપો

પાંચ પાંડવો

સુરેશઃ—આજે હું તને નહીં છોડું. જ્યાં સુધી પૈસા નહીં આપે ત્યાં સુધી છોડવાનો નથી.

રમેશઃ—કેમ નહી છોડે ?

સુરેશઃ—જો પૈસા નહોતા તો શરત શા માટે લગાવી ?

રમેશઃ—મેં તો ખાલી એમ જ કહી દીધું.

સુરેશઃ—હું કાંઈ ન જાણું, પૈસા કાઢ

રમેશ·—પૈસા તો છે જ નહીં ક્યાંથી કાઢૂ ?

સુરેશ.—(ખમીશ પકડીને) તો પછી શરત શું કરવા લગાવી ?

અધ્યાપક·—કેમ ભાઈ રમેશ-સુરેશ! કેમ લડી રહ્યા છો ? સારા છોકરાઓ આ પ્રમાણે લડતા નથી આપણે આપણાં બધાં કામ શાંતિથી પતાવવાં જોઈએ, લડી-ઝગડીને નહી.

રમેશ—જુઓ સાહેબ! આ મને નાહક જ હેરાન કરી રહ્યો છે.

સુરેશ·—સાહેબ! એ મારા પૈસા કેમ આપતો નથી ?

અધ્યાપક—કેમ રમેશ! તમે એના પૈસા કેમ આપતા નથી ? સારાં બાળકો કોઈની પાસેથી ઉધાર લઈને તેને આ પ્રમાણે હેરાન ન કરે. તમારે તો માગ્યા વિના એના પૈસા પાછા આપી દેવા જોઈએ. આ પ્રસગ જ ન આવવો જોઈએ.

રમેશ·—ગુરુજી! મેં એની પાસેથી પૈસા લીધા જ છે ક્યાં ?

અધ્યાપક—લીધા નથી, તો પછી એ માગે છે કેમ ?

સુરેશ—એણે પૈમા તો લીધા નથી પરતુ શરત તો લગાવી હતી અને હારી પણ ગયો. હવે પૈસા કેમ ન આપે ?

અધ્યાપક·—હા! તમે જુગાર રમો છો ? સારા છોકરાઓ જુગાર કદીય ન રમે.

ગઈ હતી, પરંતુ ભીષ્મ, વિદુર અને ગુરુ દ્રોણાચાર્યે વચ્ચે પડીને સમજુતી કરાવી હતી અડધુ રાજ્ય કૌરવોને અને અડધું રાજ્ય પાંડવોને અપાવ્યું, પરંતુ એમનુ માનસિક દ્વન્દ્વ પૂરું થયુ ન હતું

રમેશઃ—ગુરુ દ્રોણાચાર્ય કોણ હતા?

અધ્યાપક—શુ તમે ગુરુ દ્રોણાચાર્યના સંબંધમાં પણ કાંઈ જાણતા નથી? તેઓ ભાર્ગવવંશી ધનુર્વિદ્યામાં પ્રવીણ આચાર્ય હતા. તેમણે જ કૌરવો અને પાંડવોને ધનુર્વિદ્યા શીખવી હતી એમનો પુત્ર અશ્વત્થામા હતો, જે એમના જેવો જ ધનુર્વિદ્યામાં પ્રવીણ હતો

સુરેશ—જ્યારે સમજુતી થઈ ગઈ હતી તો પછી લડાઈ કેમ થઈ?

અધ્યાપક—તમને કહ્યુ હતુ ને કે એમના મન સ્વચ્છ થયાં ન હતાં એક વખતે જ્યારે પાંડવો પોતાના મહેલમાં સુઈ રહ્યા હતા ત્યારે કૌરવોએ એમના ઘરમા આગ લગાવી દેવડાવી.

રમેશ—શુ આગ લગાવી દેવડાવી? એ તો એમણે ઘણુ ખરાબ કામ કર્યું તો શું પાંડવો એમા ખાખ થઈ મરી ગયા.

અધ્યાપક—ના ભાઈ, ના. સાંભળો એમણે ખરાબ કામ તો કર્યું જ આ પ્રકારની હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિઓથી જ તો દેશ અને સમાજ નાશ પામે છે પાંડવો તો ભોયરામાં થઈ બહાર નીકળી ગયા, પરંતુ લોકોએ એમ જાણ્યુ કે પાડવો બળી ખાખ થઈ ગયા. આ હત્યાકાડથી લોકમા કૌરવોની ખૂબ નિન્દા થઈ, પરંતુ તેઓ ખુશ હતા. દુર્જનોની પ્રવૃત્તિ જ હિંસામા આનંદ માનવાની હોય છે.

રમેશ—પછી પાંડવો ક્યાં ચાલ્યા ગયા?

અધ્યાપક—કેટલોક સમય તો તેઓ ગુપ્તવાસમાં રહ્યા અને ફરતા-ફરતા રાજા દ્રુપદની રાજધાની માકન્દી પહોચ્યા. ત્યા રાજા દ્રુપદની પુત્રી દ્રૌપદીનો સ્વયંવર થઈ રહ્યો હતો તેમા ધનુષ્ય ચઢાવનારને જ દ્રૌપદી વરશે એવી ઘોષણા કરવામાં આવી હતી ઉક્ત સ્વયંવરમા દુર્યોધનાદિ કૌરવો પણ આવ્યા હતા, પરંતુ તે દેવોપુનીત ધનુષ્યને કોઈ પણ ચઢાવી શક્યું નહીં. છેવટે અર્જુને એને

[illegible] મનવાસમાં ચડાવી દીધું અને દ્રૌપદીએ અર્જુનના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી.

[illegible] —મેં તો સાંભળ્યું છે કે દ્રૌપદી પાંચેય પાંડવોને વરી હતી?

[illegible] —ના રે બાઈ, દ્રૌપદી તો સદાચારી હતી. તેણીએ તો અર્જુનના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી હતી. તેણી તો યુધિષ્ઠિર અને ભીમને જેઠ હોવાથી પિતા સમાન તથા નકુલ અને સહદેવને દિયર હોવાથી પુત્ર સમાન માનતી હતી.

[illegible]

ગુરુદ્રોણને જ્યારે ખબર પડી કે અર્જુન વગેરે પાંડવો હજુ જીવિત છે તો તેમને ખૂબ ખુશી થઈ અને તેમણે બધાને આ સમાચાર કહ્યા. એક વાર ફરીથી ગુરુદ્રોણ અને ભીષ્મ પિતામહે કૌરવો અને પાંડવોમાં મેળ-મેળાપ કરાવી દીધો.

આ પ્રમાણે ફરી પાછો કૌરવો અને પાંડવોનો મેળાપ થયો તથા તેઓ બીજીવાર અડધું અડધું રાજ્ય લઈને હસ્તિનાપુરમાં રહેવા લાગ્યા.

સુરેશ·—ગુરુદેવ! આપે તો પાંડવોની જુગાર રમવાની વાત કહી હતી, એ તો આ કથામાં ક્યાંય આવ્યું જ નહીં.

અધ્યાપક·—હા, સાંભળો! એક દિવસ દુર્યોધન અને યુધિષ્ઠિર શરત લગાવીને જુગાર રમી રહ્યા હતા. એમણે આ જુગારમાં જ ૧૨ વર્ષના રાજ્યને પણ દાવમાં લગાવી દીધું. દુર્યોધન કપટ વડે દાવ જીતી ગયો અને યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંડવોને ૧૨ વર્ષ માટે રાજ્ય છોડીને અજ્ઞાતવાસમાં રહેવું પડ્યું.

એટલે તો કહ્યુ છે કે "શરત લગાવીને કોઈ કામ કરવું અથવા જુગાર રમવો એ બધા અનર્થોનું મૂળ છે." આત્માનું હિત ઇચ્છનાર પુરુષે તેનાથી હંમેશાં જ દૂર રહેવું જોઈએ. જુઓ! મહાબળધારી અને તે જ ભવમાં મોક્ષ જવાવાળા યુધિષ્ઠિરાદિને પણ એના સેવનના ફળરૂપે ઘણી વિપદાઓનો સામનો કરવો પડ્યો.

રમેશઃ—તો પછી એ બાર વર્ષ સુધી ક્યાં રહ્યા?

અધ્યાપક·—કોઈ એક સ્થાન પર થોડા જ રહ્યા, વેશ બદલીને જગા-જગાએ ફરતા રહ્યા.

સુરેશ·—અમે સાંભળ્યુ છે કે ભીમ ખૂબ બળવાન હતો. તેણે મહાબલી કીચકને ખૂબ માર માર્યો હતો.

અધ્યાપક·—હા, આ ઘટના પણ એમના બારવર્ષીય ગુપ્તવાસના સમયમાં જ બની હતી જ્યારે તેઓ વિચરતા-વિચરતા વિરાટનગર પહોંચ્યા તો ગુપ્તવેશે જ રાજા વિરાટને ત્યા જુદી-જુદી કામગીરીઓ

[illegible] કરવા લાગ્યા યુધિષ્ઠિર પંડિત બનીને [illegible]
[illegible] બનીને અર્જુન નર્તકી બનીને અને નકુલ [illegible]
[illegible] અધિકારી બનીને રહ્યા દ્રૌપદી [illegible]
[illegible] લાગી

અધ્યાપક:—ત્યાર પછી તેઓ પોતાના મામાને ત્યાં દ્વારિકા જતા રહ્યા. દ્વારકાધીશ કૃષ્ણના પિતા વસુદેવ અને ભગવાન નેમિનાથના પિતા સમુદ્રવિજય પાંડવોના મામા થાય. તેમણે બહેન સાથે આવેલા પોતાના ભાણેજોનો બહુ આદર-સત્કાર કર્યો

સુરેશ—ગુરુજી? કૌરવો અને પાંડવોને પરસ્પર બહુ મોટું યુદ્ધ પણ થયુ હતું?

અધ્યાપક—હા, થયુ હતું, પરંતુ તે યુદ્ધ માત્ર કૌરવો અને પાંડવોનું જ રહ્યું ન હતું તે યુદ્ધમા તો આખુંય ભારતવર્ષ સંડોવાયું હતુ, કેમ કે તે યુદ્ધમાં પાંડવોની સાથે નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ અને કૌરવોની સાથે પ્રતિનારાયણ જરાસંધ જોડાયા હતા, તેથી તે યુદ્ધે નારાયણ અને પ્રતિનારાયણના મહાયુદ્ધનું રૂપ લઈ લીધું હતું જ્યારે એ યુદ્ધમાં નારાયણ શ્રીકૃષ્ણનો વિજય થયો અને તેઓ ત્રિખંડી અર્ધચક્રવર્તી રાજા થયા એટલે પાંડવોને સ્વાભાવિક રીતે જ હસ્તિનાપુરના મહામંડળેશ્વરનું પદ પ્રાપ્ત થયું. યુધિષ્ઠિર ગંભીર પ્રકૃતિના સહજ ધર્માનુરાગી ન્યાયવંત રાજા હતા, તેથી તેઓ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના નામથી ઓળખાય છે. ભીમમાં શારીરિક બળ અતુલ હતું તથા તેઓ મલ્લવિદ્યામા અજોડ હતા અને અર્જુન પોતાની બાણવિદ્યામા જગ-પ્રસિદ્ધ ધનુર્ધર હતા. તેઓ બહુ કાળ સુધી શાન્તિપૂર્વક રાજ્ય-સુખ ભોગવતા રહ્યા

રમેશ—પછી?

અધ્યાપક—પછી શું? ઘણા વખત પછી દ્વારિકા-દાહની ભયંકર ઘટનાથી એમનું હૃદય હચમચી ઊઠયુ અને એમનું ચિત્ત સંસારથી ઉદાસ થઈ ગયું એક દિવસે તે વિરક્ત હૃદય પાંડવો ભગવાન નેમિનાથની વંદના માટે પરિવાર સહિત તેમના સમવસરણમાં ગયા ત્યા ભગવાનની દિવ્ય-ધ્વનિ સાંભળીને એમનો વૈરાગ્ય વિશેષ પ્રબળ થયો દિવ્ય-ધ્વનિમા એમ આવી રહ્યુ હતુ કે ભોગોમાં સાચું સુખ નથી, સાચું સુખ આત્મામાં છે આત્માનું હિત તો આત્માને સમજીને તેનાથી ભિન્ન સમસ્ત પર પદાર્થોથી મમત્વ હઠાવી જ્ઞાન સ્વભાવી આત્મામાં

લીનતાની અપૂર્વ શીતળતામાં અનંત શાંત હતા તથા ધ્યાનની જ્વાળાથી શુભાશુભ ભાવોને ભસ્મ કરી રહ્યા હતા.

સુરેશઃ—પછી શુ થયુ? શું તેઓ બળીને ખાખ થઈ ગયા?

અધ્યાપકઃ—હા, એમનો પાર્થિવ દેહ તો બળીને ખાખ થઈ ગયો. સાથે જ ત્રણ પાંડવો–યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુને તો ક્ષપક શ્રેણીએ આરોહણ કરી આઠ કર્મોને પણ ભસ્મ કરી દીધાં અને કેવળજ્ઞાન પામીને શત્રુંજય પર્વતથી સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું. તથા નકુલ અને સહદેવે દેવાયુનો બંધ કરી સર્વાર્થસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. તેઓ પણ ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય-ભવ ધારણ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે.

રમેશઃ—ઠીક! તો શત્રુંજય એટલા માટે સિદ્ધક્ષેત્ર કહેવાય છે, કેમ કે ત્યાંથી ત્રણ પાંડવો મોક્ષ પધાર્યા હતા. આ શત્રુંજય કયાં આવેલો છે?

અધ્યાપકઃ—હા ભાઈ, તે ગુજરાત રાજ્યના સૌરાષ્ટ્ર વિભાગમાં ભાવનગરની પાસે આવેલો છે. તેને પાલીતાણા પણ કહે છે.

સુરેશઃ—સોનગઢની પાસે. સોનગઢ તો હું ગયો હતો. ભાવનગરની પાસે જ તો સોનગઢ છે.

અધ્યાપકઃ—હા, ભાઈ, સોનગઢથી કુલ ૨૨ કિલોમીટર દૂર શત્રુંજય પર્વત છે. તેની વંદના આપણે અવશ્ય કરવી જોઈએ તથા પાંડવોના જીવનમાંથી બોધ ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

સુરેશઃ—હા, હવે હું સમજ્યો કે આત્મ-સાધના સિવાય લૌકિક હાર-જીતનુ કાંઈ મહત્ત્વ નથી. આત્માની સાચી જીત તો મોહ–રાગ–દ્વેષને જીતવામાં છે.

રમેશઃ—અને જુગારના વ્યસનમાં પડીને મહાપરાક્રમી પાંડવોને પણ અનેક વિપત્તિઓ સહન કરવી પડી, તેથી આપણે કોઈ પણ કામ શરત લગાવીને નહીં કરવું જોઈએ

અધ્યાપકઃ—બહુ જ સરસ. આજે તમે સાચો અને સાર્થક પાઠ ભણ્યા.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પાઠ ૯

ભાવના બત્રીસી

આચાર્ય અમિતગતિ[1]

(વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ)

વિક્રમની અગિયારમી સદીના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય અમિતગતિને વાક્‌પતિરાજ મુંજની રાજસભામાં સન્માનની દૃષ્ટિથી જોવામા આવતા હતા. રાજા મુંજ ઉજ્જૈનીના રાજા હતા, તેઓ પોતે મહાન વિદ્વાન અને કવિ હતા આચાર્ય અમિતગતિ બહુશ્રુત વિદ્વાન અને વિવિધ વિષયોના ગ્રંથ-નિર્માતા હતા તેમણે રચેલા બધા જ ગ્રંથો સંસ્કૃત ભાષામાં છે. તેમણે પોતાનો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ "સુભાષિત રત્નસંદોહ" વિ. સં ૧૦૫૦ માં તથા "ધર્મપરીક્ષા" વિ. સં ૧૦૭૦ માં પૂરા કર્યા હતા તેમના ગ્રંથોની વિષયવસ્તુ અને ભાષા-શૈલી સરળ, સુબોધ અને રોચક છે એમની નીચેની રચનાઓ ઉપલબ્ધ છે—સુભાષિત રત્ન-સંદોહ, ધર્મપરીક્ષા, ભાવના-દ્વાત્રિંશતિકા, પંચસંગ્રહ, ઉપાસકાચાર, આરાધના, સામાયિક પાઠ પણ એમની રચનાઓ છે.

"સુભાષિત રત્નસંદોહ" એક સુભાષિત ગ્રંથ છે એમાં ૩૨ પ્રકરણ અને ૯૨૨ છંદ છે સુભાષિત નીતિ સાહિત્યમા એનું મહત્ત્વ-પૂર્ણ સ્થાન છે. સુભાષિત પ્રેમીઓએ એનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.

"ધર્મ પરીક્ષા" સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પોતાની પદ્ધતિનો એક નિરાળો ગ્રંથ છે. એમા પુરાણોની અટપટી અસંગત કથાઓ અને માન્યતાઓને મનોરંજક રૂપે રજૂ કરીને અવિશ્વસનીય સિદ્ધ કરી છે. આ ૧૯૪૫ છંદોનો ગ્રંથ છે. તત્ત્વ-પ્રેમીઓએ તેનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.

આ પાઠ તેમની ભાવના–દ્વાત્રિંશતિકાનો હિંદીમાં પદ્યાનુવાદ છે અને તે પં યુગલકિશોરજી 'યુગલ' કોટાવાળાએ કરેલો છે.

---

૧. જૈન સાહિત્ય અને ઇતિહાસ. નાથૂરામ પ્રેમી પૃ૦ ૨૭૫.

મૈંને છલી ઔર માયાવી, હો અસત્ય-આચરણ કિયા;
પર-નિન્દા ગાલી ચુગલી જો, મુંહ પર આયા વમન કિયા. ૧૦.

નિરભિમાન ઉજ્જવલ માનસ હો, સદા સત્ય કા ધ્યાન રહે,
નિર્મલ-જલ કી સરિતા સદૃશ, હિય મેં નિર્મલ જ્ઞાન બહે. ૧૧.

મુનિ ચક્રી[1] શક્રી[2] કે હિય મે, જિસ અનંત કા ધ્યાન રહે,
ગાતે વેદ પુરાણ જિસે વહ, પરમ દેવ મમ હૃદય રહે. ૧૨.

દર્શન-જ્ઞાન સ્વભાવી જિસને, સબ વિકાર હી વમન કિયે.
પરમ ધ્યાન ગોચર પરમાતમ. પરમ દેવ મમ હૃદય રહે ૧૩.

જો ભવ-દુઃખ કા વિધ્વંસક હૈ, વિશ્વ-વિલોકી[3] જિસકા જ્ઞાન,
યોગી–જન કે ધ્યાનગમ્ય વહ. બસે હૃદય મે દેવ મહાન ૧૪

મુક્તિ-માર્ગ કા દિગ્દર્શક હૈ, જન્મ મરણ સે પરમ અતીત[4],
નિષ્કલંક ત્રૈલોકય-દર્શી વહ, દેવ રહે મમ હૃદય સમીપ ૧૫.

નિખિલ વિશ્વ કે વશીકરણ વે, રાગ રહે ના દ્વેષ રહે,
શુદ્ધ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપી. પરમ દેવ મમ હૃદય રહે ૧૬

દેખ રહા જો નિખિલ વિશ્વ કો, કર્મ-કલંક-વિહીન વિચિત્ર,
સ્વચ્છ વિનિર્મલ નિર્વિકાર વહ, દેવ કરે મમ હૃદય પવિત્ર ૧૭.

કર્મ-કલંક અછૂત ન જિસકો, કભી છૂ સકે દિવ્ય પ્રકાશઃ
મોહ તિમિર કો ભેદ ચલા જો, પરમ શરણ મુઝકો વહ આપ્ત[5]. ૧૮

જિસકી દિવ્ય જ્યોતિ કે આગે, ફીકા પડતા સૂર્ય પ્રકાશ,
સ્વયં જ્ઞાનમય સ્વપર-પ્રકાશી, પરમ શરણ મુઝકો વહ આપ્ત ૧૯

જિસકે જ્ઞાનરૂપ દર્પણ મે, સ્પષ્ટ ઝલકતે સભી પદાર્થ,
આદિ અંત સે રહિત શાંત શિવ, પરમ શરણ મુઝકો વહ આપ્ત. ૨૦.

---

૧ ચક્રવર્તી, ૨ ઇન્દ્ર, ૩ સમ્પૂર્ણ વિશ્વ કો જાનનેવાલા, ૪ રહિત, ૫ દેવ,

અપને કર્મ સિવાય જીવ કો, કોઈ ન ફલ દેતા કુછ ભી.
'પર દેતા હૈ' યહ વિચાર તજ, સ્થિર હો છોડ પ્રમાદી બુદ્ધિ 31.

નિર્મલ સત્ય શિવ સુંદર હૈ, 'અમિતગતિ' વહ દેવ મહાન.
શાશ્વત નિજ મેં અનુભવ કરતે, પાતે નિર્મલ પદ નિર્વાણ. 32.

પ્રશ્ન:—

૧. ઉપરોક્ત ભાવનામાંથી આપને મનપસંદ એવા કોઈ પણ બે છંદ અર્થસહિત લખો

૨. આચાર્ય અમિતગતિના વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ સંબંધી પરિચય આપો